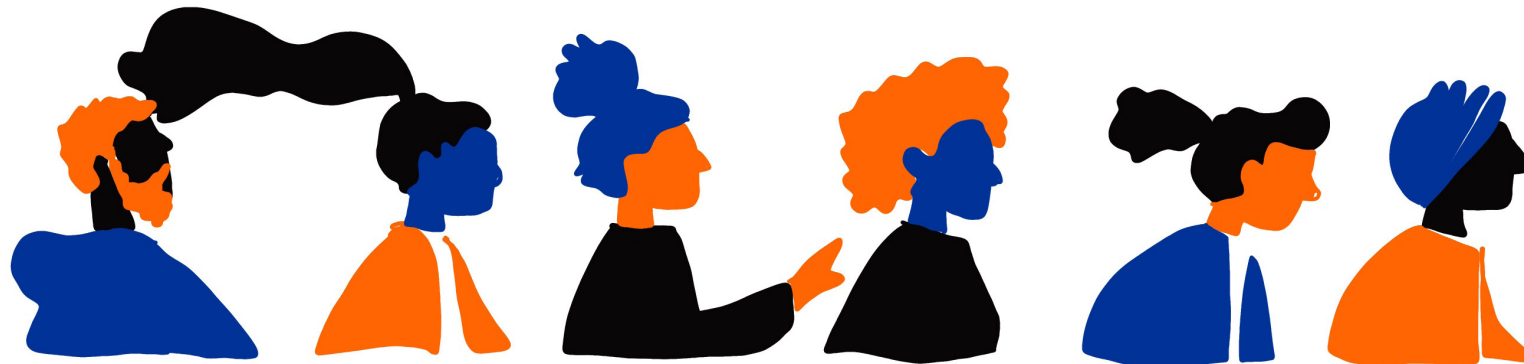

YES WE SCAN

TOOLKIT

VOOR ONDERWIJSMAKERS

NAAR EEN INCLUSIEF CURRICULUM

PUBLICATIEGEGEVENS

Yes We Scan toolkit voor onderwijmakers – naar een inclusief curriculum

November 2023

Auteurs	Linde Moriau, Iris Van De Voorde, Lien Mostmans, Julie Bertone, Lisa Wouters – Vrije Universiteit Brussel
Vertaling	Julie Simoens en Rani Vermeulen
Revisie	Ella Oelbrandt
Layout	Fennabee
Citatie	Moriau, L., Van De Voorde, I., Mostmans, L., Bertone, J., Wouters, L., (2023). Yes We Scan voor onderwijmakers – naar een inclusief curriculum. Vrije Universiteit Brussel

Deze toolkit valt onder CC BY-NC-SA 4.0 licentie. Deze licentie vereist dat gebruikers naar het originele werk refereren. Het staat hergebruikers toe om het materiaal te verspreiden, remixen, aan te passen en verder te ontwikkelen in elk medium of formaat, zolang het voor niet-commerciële doeleinden is. Om de volledige beschrijving van deze licentie te bekijken, ga naar <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

IN DEZE **YES WE SCAN** TOOLKIT

intro

4

lexicon

22

leeslijst

26

INFOFICHES

lespraktijk

6

evaluatie

8

lesinhouden

10

lesklimaat

12

WERKFICHES

mappen

14

scannen

16

prioriteren

18

plannen

20

zelf-scan

22

intro

WAAROM DE TOOLKIT WERD ONTWIKKELD

Deze toolkit wil handvaten en inspiratie aanreiken voor een **meer diversiteitsbewuste en inclusieve onderwijspraktijk**. Studenten kunnen **ongelijke kansen en gevoelens van uitsluiting** ervaren als gevolg van hun culturele, talige en economische achtergrond, levensbeschouwing, gender en seksuele voorkeur, leeftijd en functiebeperking. Dit kan leiden tot een **moeizame studievoortgang en vroegtijdige uitval**.

Met deze toolkit trekken we graag de **reflectie en dialoog** op gang over hoe we onze curricula, leermaterialen en lesactiviteiten diverser en inclusiever kunnen maken. Zo timmeren we samen aan **kwaliteitsvol onderwijs en maximale leerkansen** voor al onze studenten.

WAT WE MET DE TOOLKIT BEOGEN

- docenten, onderwijsondersteuners en studenten **kennis, vaardigheden en attitudes** bijbrengen die nodig zijn om zinvolle bijdrage te leveren in een geglobaliseerde en superdiverse wereld
- het **kritisch denken** bevorderen inzake stereotypen, vooroordelen, racisme en andere vormen van intolerantie, onrechtvaardigheid, uitsluiting en onderdrukking
- een **veilige en inclusieve leeromgeving** creëren waar diverse individuen, perspectieven en kennis worden gewaardeerd en **maximale leerkansen** worden geboden aan alle studenten
- diverse studenten in staat stellen om zichzelf en hun achtergrond weerspiegeld te zien in de curricula en zodoende een **sense of belonging** te ervaren
- de **toegankelijkheid van het curriculum** voor alle studenten verhogen

VOOR WIE DE TOOLKIT IS BEDOELD

Deze toolkit is in eerste instantie ontworpen voor onderwijsmakers en -ondersteuners. Hij kan gebruikt worden als **reflectie-instrument** door **individuele docenten en assistenten**: Op welke manier heb jij oog voor diversiteit en inclusie in jouw lespraktijk? Welke stappen kan jij nemen om hier nog meer gericht op in te zetten?

Met deze toolkit reiken we graag ook handvaten aan waarmee je als **team** aan de slag kan. Gebruik de fiches om **ervaringen en inspiratie uit te wisselen** met collega-docenten of werk je samen door de informatie en tips ter voorbereiding van een **ontwerp- of verbetertraject**.

Voor onderwijsondersteuners kan de tool van pas komen bij de voorbereiding van **ondersteuningsinterventies of trainingsmomenten**.

Idealiter krijgen **studenten** een belangrijke stem in elk van deze processen.

HOE DE TOOLKIT GEBRUIKT KAN WORDEN

De toolkit bestaat uit vier thematische **infiches**. Deze zijn steeds opgebouwd volgens eenzelfde structuur. Na een korte situering van het thema volgen reflectievragen en mogelijke interventies. Elke fiche kan apart gebruikt worden, of in combinatie. Afhankelijk van je noden of die van de opleiding is de ene fiche relevanter dan de andere, alsook de voorgestelde reflectievragen en interventies.

Daarnaast ontwikkelden we **werkfiches**: templates waarmee je individueel of in team aan de slag kan aan de hand van concrete opdrachten. De werkfiches kan je al dan niet in combinatie met de infiches gebruiken. De toolkit is geen blauwdruk of stappenplan dat van A tot Z doorlopen moet worden. Je bepaalt zelf welke fiche of aanpak voor jou of voor jouw opleidingsteam relevant is.

Bij deze toolkit hoort ook een **literatuurlijst** voor wie verder wil lezen, en een **lexicon** waarin een aantal vaak gebruikte begrippen worden omschreven. Het is belangrijk om te vermelden dat vele van deze begrippen niet eenduidig zijn. Door ze te omschrijven, trachten we een gezamenlijk vertrekpunt aan te reiken voor ervaringsdeling en reflectie.

In de toekomst bouwen we de toolkit graag uit met bijkomende thematische invalshoeken en methodieken. We blijven de bestaande fiches op punt stellen en updaten, gevoed door de onderwijspraktijk en wetenschappelijk onderzoek.

HOE DE TOOLKIT TOT STAND KWAM

In het kader van het VUB GelijkheidsActiePlan, werd de curriculumscan **Yes We Scan - diversiteit in het curriculum** uitgevoerd (Christil Asamoah, 2019-2020). Uit dit pilootproject bleek dat **niet-westerse perspectieven weinig zichtbaar** waren in lespraktijk en cursusmateriaal. Een belangrijke bevinding was dat de docenten van de zes deelnemende opleidingen over het algemeen bereid waren om hun curricula te diversifiëren, maar dat de **vertaalslag naar de praktijk een moeilijkheid** vormt. Eén van de aangehaalde struikelblokken was het gebrek aan concrete aanbevelingen en inspirerende voorbeelden. **Daar willen we met deze toolkit op inspelen.**

De toolkit werd ontwikkeld aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB), in samenwerking met de teams **CuSTm** (Curriculum Support voor docentenTeams) en **CERL** (Community Engaged Research & Learning) van het Departement Onderwijs- en Studentenzaken, de medewerkers van het **VUB GelijkheidsActiePlan**, en studenten van het **Green Team** en **WeDecolonizeVUB**.

VRAGEN, OPMERKINGEN, OF INSPIRATIE TER AANVULLING VAN DEZE TOOLKIT?

Contacteer: onderwijsprofessionalisering@otrs.vub.be

Heb je honger naar meer, neem dan zeker een kijkje in de leeslijst.

SITUERING

Opleidingen en docenten die aandacht hebben voor diversiteit, reiken studenten kansen aan om **diversiteitscompetenties** te ontwikkelen, terwijl ze ook bewust diversiteit binnenbrengen in hun lespraktijk. Enerzijds leren ze studenten over **diversiteit als maatschappelijk gegeven**, waarbij de link wordt gelegd met het vakgebied. Anderzijds bouwen ze kansen in om studenten te leren omgaan met diversiteit en oog te hebben voor vooroordelen, ongelijkheid en onrecht. Studenten leren dus zowel over, voor als in diversiteit. Het is hierbij belangrijk om expliciet oog te hebben voor **niet-westerse perspectieven en minderheidsstemmen**.

Inclusief is de lespraktijk wanneer zij elke student **maximale leerkansen** biedt; ongeacht gender, seksuele voorkeur, etniciteit, klasse, verblijfstatus, werkstatuut, functiebeperking en talige achtergrond. Inclusief onderwijs bouwt op een **talent- en groeigerichte aanpak**, waar leerkansen worden geboden door **interactie en verbondenheid**. Lesgevers staan bewust stil bij de eigen **referentiekaders, attitudes en positionaliteit**, en zijn waakzaam voor elke vorm van **uitsluiting en marginalisering**. Inclusie stopt immers niet bij het waarderen van diversiteit, het vereist ook dat structurele ongelijkheden worden erkend en weggerukt.

REFLECTIEVRAGEN

Wat zijn de **leerdoelen** van je vak / de opleiding? Op welke manier worden deze gecommuniceerd en verduidelijkt aan studenten? Zijn er naast discipline-specifieke ook **maatschappelijke leerdoelen** geformuleerd (bvb. ethische vraagstukken, beleidsdimensies, technologische ontwikkelingen die verband houden met je vakgebied)? In welke mate maak jij / maken jullie een link met actuele diversiteitsvraagstukken en / of zet je actief in op het verwerven van **diversiteitscompetenties** (bvb. kennis verwerven over diversiteit als maatschappelijk gegeven in relatie tot het eigen vakgebied, diversiteitbewuste communicatievaardigheden verwerven, een onbevooroordeelde houding ontwikkelen ten aanzien van diverse referentiekaders, ...)? Krijgen studenten de mogelijkheid om bepaalde leerdoelen te **personaliseren**?

Op welke manier bieden de **lesactiviteiten** studenten de kans om de vooropgestelde doelen (stapsgewijs) te bereiken? Op welke manier wordt er ingespeeld op **diverse leerstijlen en noden**? Welke **differentiatiekansen** worden er geboden? Welke **werkvormen** staan centraal in je vak / de opleiding en hoe divers zijn die? Voorbeelden: college, groepswork, probleemgestuurd leren, socratische gesprekken, simulaties, rollenspel, debat, veldstudie... Krijgen studenten een stem in het ontwerpen of fijnstellen van leeractiviteiten en-materialen?

Wat is de **onderwijsfilosofie** waarop je vak / de opleiding stoelt, en op welke manier wordt hierover gecommuniceerd (bvb. student-gecentreerd leren, docent-gestuurde kennisoverdracht, samenwerkend leren, co-creatie, zelfregulerend leren...)? Krijgen studenten de mogelijkheid om deze **kritisch te benaderen** en alternatieven voor te stellen?

Welke **informele regels, aannames en waarden** staan centraal in je vak / de opleiding? Welke waarden en/of attitudes wil je met je vak / je opleiding bijbrengen? Welke (on)geschreven boodschap(en) dragen cursusmateriaal en onderwijsactiviteiten uit? Welke kennisvormen worden wel en niet gemobiliseerd? Kunnen bepaalde studenten hier (on)bewust mee worden **bevoordeeld, uitgesloten of benadeeld**?

Op welke manier zoek je tijdens je lessen naar raakvlakken met de **leefwereld** van je studenten? Op welke manier mobiliseer je **voorkennis** en stimuleer je actieve **interactie** tussen studenten? Hoe zorg je ervoor dat hierbij **diverse perspectieven** aan bod kunnen komen, en dat elke student zich veilig voelt om actief bij te dragen aan het lesgebeuren?

MOGELIJKE INTERVENTIES

Maak **leerresultaten en leerbenadering** expliciet. Neem ze op in cursusmaterialen en ondersteun / stimuleer studenten om leeractiviteiten en opdrachten te verbinden met de vooropgestelde leerdoelen. Stimuleer ze om te reflecteren over hun leernoden en studievoortgang.

Peil naar **voorkennis en achtergronden** van studenten zodat de leeractiviteiten kunnen worden afgestemd op de diversiteit aan noden en mogelijkheden. Ga niet uit van voorkennis, tenzij het iets is dat je eerder in de cursus hebt behandeld. Begeleid studenten om voorkennis te koppelen aan nieuwe inhoud (bijvoorbeeld door tijdens de introductie van een nieuw lesonderwerp te vragen om individueel na te denken over wat ze hier al over weten).

Presenteer **lesinhouden**, kernconcepten en theorieën op diverse en authentieke wijze. Gebruik diverse **leermaterialen** en varieer in **werkvormen**. Bijvoorbeeld: combineer verbale en visuele informatieoverdracht, synchrone en asynchrone leermomenten, samenwerkend leren en individuele studie, geschreven en geleefde kennisvormen. Leg indien mogelijk en relevant een link tussen lesinhoud en **maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen**. Nodig **gast sprekers en ervaringsdeskundigen** uit, of plan een les op **verplaatsing**. Streef diverse vertegenwoordiging na, zodat studenten met verschillende profielen zich kunnen herkennen en verhouden. Laat studenten **toepassingen** uitvoeren of ontwikkelen die afgestemd zijn op een diverse samenleving.

Geef studenten de mogelijkheid om actief deel te nemen aan de les door middel van interactieve werkvormen en biedt ze waar mogelijk **eigenaarschap** over delen van het vak / de opleiding. Belangrijk: zorg ervoor dat deze participatie voldoende omkaderd wordt (studenten zijn niet altijd vertrouwd met zelfgestuurd leren en vormen van co-creatief onderwijs) en is afgestemd op aanwezige draagkracht en infrastructuur.

Zorg ervoor dat het cursusmateriaal **toegankelijk** is voor alle studenten, ook voor studenten met visuele beperkingen, beperkte toegang tot internet, diverse talige achtergronden. Zorg voor een heldere structuur en opmaak (bvb. schreefloos lettertype, interlinie). Maak doelgericht gebruik van beschikbare leerplatformen, ondersteunende software, en ingebouwde toegankelijkheidstools (bvb. schermleessoftware), en bied talige ondersteuning (bvb. woordenlijsten, schrijf/praat-schema's, concept-cartoons, etc.).

SITUERING

Ook in het evaluatieproces is het van belang om **rekening te houden met verschillende studentenprofielen en achtergronden**. Inclusieve evaluatie biedt *alle* studenten **maximale leer- en ontwikkelingskansen**, zonder daarbij afbreuk te doen aan academische standaarden en normen. Belangrijk is om oog te hebben voor de **verschillende domeinen en doelen** van evaluatie. Zo kan evaluatie zowel summatief als formatief zijn. Bij summatieve evaluatie worden eindprestaties beoordeeld. Bij formatieve evaluatie krijgen studenten tussentijdse feedback. Dit geeft studenten de kans om hun leerproces bij te sturen waar nodig, maar stelt docenten ook in staat om de lesaanpak doelgericht bij te stellen.

Belangrijk is dat de evaluatievormen **afgestemd zijn op de beoogde leerresultaten**. Idealiter worden verschillende evaluatiemethoden en -domeinen gecombineerd tot een 360° beeld. Hierin kunnen zowel discipline-specifieke als maatschappelijke leerdoelen worden gecombineerd. Tijdige en heldere **communicatie** over de evaluatievormen, -doelen en -momenten zijn van belang.

Wees waakzaam voor **beoordelingsbias** ten gevolge van stereotype verwachtingspatronen. Vermijd eindbeoordeling op basis van één momentopname en werk aan een **cultuur van voortdurende verbetering**. Al deze zaken hebben een gunstige invloed op de kwaliteit van je evaluatie, de studievoortgang, de prestaties en het welbevinden van studenten.

REFLECTIEVRAGEN

Zijn studenten op de hoogte van de **beoordelingscriteria en het verloop van de evaluatie**? Op welke manier en op welke momenten worden deze gecommuniceerd en verduidelijkt? Zijn evaluatiecriteria en -methoden afgestemd op de leerdoelen van je vak / opleiding? Is er aandacht voor de diverse doeldomeinen (academische vorming, professionele voorbereiding, persoonsvorming) en leerdomeinen (kennis, vaardigheden, en attituden) van jouw vak / opleiding? Op welke manier krijgen **maatschappelijke leerdoelen en diversiteitscompetenties** een plaats?

Hoe wordt diversiteit in **taalachtergrond** in rekening gebracht in je evaluatievormen en -criteria? Kan er **taalsteun** worden geboden tijdens les- en evaluatiemomenten (bvb. woordenlijsten, schrijfkaders, woordenboek)? Zijn er duidelijke afspraken over taalevaluatie (worden spellingsfouten, grammaticale onjuistheden becijferd...)? Welke oefen- en groeikansen worden op dit vlak geboden (tussentijdse presentaties, feedback op papers, ...)?

Is er een verscheidenheid aan **evaluatievormen**? Kunnen studenten op verschillende manieren, en op verschillende momenten, aantonen dat ze de leerstof onder de knie hebben (bvb. aan de hand van quiz en polls, projectwerk, presentaties, enz.)? Hoe voorkom je dat eindevaluatie berust op een (mogelijks vertekende) momentopname?

Op welke manier wordt er ingespeeld op diverse leerstijlen en noden? Welke **differentiatiekansen** en/ of **keuzemogelijkheden** worden er geboden? Krijgen jouw studenten een stem in de beoordeling (bvb. aan de hand van self/peer-assessment) Op welke manier worden eerder/elders verworven competenties in rekening gebracht (vrijstelling, gedifferentieerd leerpad, ...)?

Op welke momenten krijgen studenten **feedback** en **feedforward** bij het geleverde werk (individueel, collectief, self-/peer-/co-assessment)? Hoe wordt de studievoortgang bijgehouden? Worden fouten of tekorten als leerkans aangegrepen? Wordt in de eindbeoordeling ook rekening gehouden met het afgelegde leerproces?

MOGELIJKE INTERVENTIES

Wees transparant over **verwachtingen, beoordelingscriteria, -instrumenten en -methoden**. Maak studenten hiermee vertrouwd door tussentijdse evaluatie en feedback momenten in te bouwen, proefexamens te organiseren en/of modelvragen/voorbeeldexamens ter beschikking te stellen.

Wees waakzaam voor **beoordelingsbias** en stereotype verwachtingspatronen. Beoordeel op basis van reële prestaties en niet op basis van je verwachtingen. Monitor leerresultaten op basis van verschillende achtergrondkenmerken (geslacht, etniciteit, sociaaleconomische status) en pas les- en evaluatiepraktijk gericht aan. Houd de lat hoog voor alle studenten. Houd rekening met talige diversiteit en bied taalsteun waar nodig.

Varieer in (tussentijdse) **evaluatiemethoden**, zodat studenten op verschillende manieren kunnen demonstreren wat ze hebben geleerd. Voorbeelden: presentaties, simulaties, stages, audiovisuele opdrachten, portfolio. Examens kunnen inclusiever gemaakt worden door te variëren in het soort vragen (open vragen, multiplechoicevragen, reflectievragen, etc.) en te variëren in examenvorm (openboekexamen, take-home examen, etc.). Door **verschillende beoordelingsmomenten** en verschillende methoden te combineren, krijg je een duidelijker beeld van de kennis en vaardigheden van je studenten en heb je meer mogelijkheden voor feedback.

Zorg voor een evenwichtige spreiding van en tijdige communicatie over **deadlines**, zodat studenten hun werk goed kunnen plannen. Houd een overzicht bij van de werklast voor studenten. Ga hierover in gesprek met andere docenten in de opleiding. Betrek ook je studenten bij het evaluatieproces, bvb. door middel van peer-feedback of-evaluatie, groeps-assessment, het co-creëren van evaluatie-rubrics.

Integreer **flexibiliteit** in de evaluatiemethoden zodat kan worden ingespeeld op diverse leerstijlen en noden. Laat studenten soms kiezen uit meerdere evaluatievormen en inhoudelijke accenten van een evaluatie-opdracht. Houd rekening met de inclusieve examenmaatregelen en eventuele **ReFlex-maatregelen**. Organiseer, indien mogelijk, (individuele) **begeleidingsmomenten** en gesprekken.

lesinhouden

SITUERING

Studies tonen aan dat studenten die zich kunnen **identificeren** met het gepresenteerde lesmateriaal, cursusinhouden meer inzichtelijk en duurzaam verwerken. Onderzoek wijst er ook op dat cursussen die **diverse perspectieven en standpunten** weerspiegelen, studenten meer bewust maken van de draagwijdte van de opgedane kennis. Bovendien worden studenten hierdoor beter toegerust om op een open en onbevooroordeelde manier om te gaan met diversiteit.

Door diversiteit in te bouwen in cursusmaterialen, lesinhouden en lesactiviteiten, zorg je ervoor dat alle studenten zich aangesproken en **betrokken** voelen, en creëer je een krachtigere leerervaring. Door lesinhouden, behandelde auteurs en theorieën in hun **culturele en historische context** te situeren wordt er bovendien ruimte gemaakt om blinde vlekken of vooroordelen bespreekbaar te maken.

Werken aan diversiteit en inclusie op het niveau van de lesinhouden, houdt in dat er bewuster wordt omgesprongen met zowel de **selectie** als de **contextualisering van inhoud, bronnen en referentiekaders**. Interdisciplinaire, co-creatieve en praktijkgerichte curricula verhogen het potentieel om diversiteit en **niet-conventionele of gevestigde stemmen** te integreren. Via dialoog en reflectie krijgen inhouden, teksten, stemmen en referenties betekenis.

REFLECTIEVRAGEN

Behandelt de cursus / opleiding speerpunthema's vanuit **diverse invalshoek**? Worden er verschillende perspectieven en standpunten belicht, i.e. ook niet-westerse perspectieven en minderheids-standpunten? Zijn de lees/referentielijsten divers opgebouwd? Zijn hier ook vrouwelijke auteurs en auteurs uit onder-gerepresenteerde groepen in opgenomen?

Bouwen voorbeelden, casestudies en ideeën voort op een **divers scala aan ervaringen en perspectieven** (bijvoorbeeld wat betreft cultuur, taal, klasse, levensbeschouwing, gender, seksuele voorkeur, leeftijd of functiebeperking)? Zijn de voorbeelden en casestudies die aangehaald worden geschikt en toegankelijk voor een breed studentenpubliek? Ben je je ervan bewust dat sommige lesinhouden of leeractiviteiten negatieve herinneringen en gevoelens kunnen losmaken bij studenten? Op welke manier worden gevoelige thema's ingeleid? Hoe omkader je negatieve ervaringen?

Op welke manier sluiten lesinhouden aan bij de **leefwereld** en beginsituatie van de studenten? In welke mate wordt de lesinhoud gelinkt aan maatschappelijke uitdagingen en fenomenen? Worden de interesses van een diverse groep studenten aangesproken?

Hoe ga je in je vak / de opleiding om met **diverse meningen, overtuigingen, ervaringen en positionaliteit**? Op welke manier worden stereotype denkbeelden en beperkende overtuigingen blootgelegd? Biedt jouw vak / opleiding ruimte voor actieve betekenisonderhandeling, interactie en reflectie?

Ben je als docent **kritisch** tegenover de perspectieven die tijdens de les aan bod komen? Hoe worden de educatieve, geografische en/of sociale achtergronden van de auteurs (van handboeken, teksten) die je bespreekt verduidelijkt? Worden er ook niet-westerse perspectieven besproken? Hoe worden lesinhouden gelinkt aan maatschappelijke ontwikkelingen en/of diversiteitsthema's?

MOGELIJKE INTERVENTIES

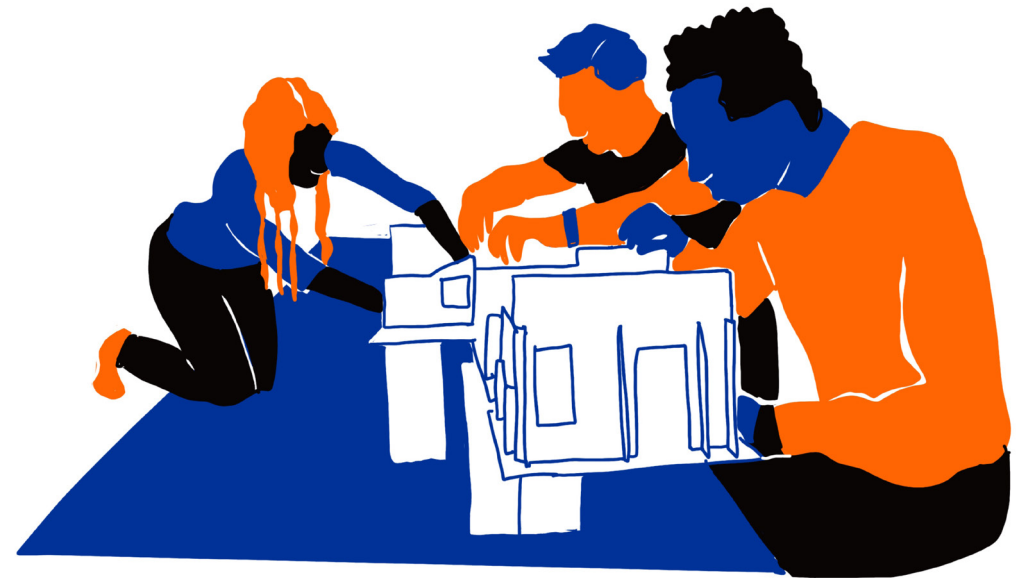
Benadruk de diversiteit aan achtergronden van wetenschappers die hebben bijgedragen aan je vakgebied. Kies bronnen die de diversiteit binnen je vakgebied weerspiegelen (bvb. mix van mannelijke en vrouwelijke auteurs, westerse en niet-westerse bronnen...). Ga in op de diverse benaderingen en modellen binnen je vakgebied; belicht de manier waarop ze van elkaar verschillen en waarom ze al dan niet met elkaar kunnen worden verzoend. Neem in **citaten** de volledige naam van de auteurs op, niet alleen de initialen. Dit kan helpen om diversiteit te benadrukken (bvb. op het vlak van gender). Nodig **gast sprekers** uit met diverse achtergronden. Dit maakt het mogelijk om lesinhouden vanuit diverse perspectieven te belichten.

Gebruik een **verscheidenheid aan voorbeelden** om concepten te illustreren, puttend uit verschillende bronnen. Gebruik gevarieerde namen en sociaal-culturele contexten in examenvragen, opdrachten en casestudies, zodat studenten met diverse achtergronden zich erin kunnen herkennen. Vraag studenten om voorbeelden te geven. Stimuleer hen om concepten en modellen te illustreren aan de hand van en/of toe te passen op concrete situaties, vertrekkende vanuit eigen **leefwereld en ervaringen**. Let hierbij wel op dat bepaalde studenten niet herleid worden tot de vertegenwoordiger van een (denkbeeldig homogene) groep.

Scan **cursusinhoud** op voorbeelden, stereotypen en humor die vanuit het perspectief van studenten met diverse achtergronden, opvattingen of kennisniveaus stigmatiserend, vervreemdend of kwetsend kan zijn. Kies **voorbeelden** zorgvuldig zodat ze betekenisvol zijn voor studenten met verschillende achtergronden en levenservaringen, en erken dat niet alle studenten dezelfde referentiepunten en kennis van gebeurtenissen hebben. Geef op voorhand context en uitleg bij het gekozen voorbeeld.

Presenteer lesinhouden, kernconcepten en theorieën op diverse wijze. Gebruik diverse **leermaterialen**. Gebruik activerende **werkvormen**. Bijvoorbeeld: ontwerpateliers, casus-analyse, poster-presentatie, gastlezing, veldwerk, studiebezoek, tekstanalyse, simulaties, etc.

Zoek waar mogelijk en relevant naar **authentieke leercontexten**: getuigenissen, wijkverkenning, co-creatie. De grootstedelijke context maakt het mogelijk om maatschappelijke vraagstukken inzake diversiteit in je vak / de opleiding te brengen en een brede waaier aan experts te betrekken.

lesklimaat

SITUERING

Inclusief onderwijs maakt werk van zowel **safe als brave spaces**. Een safe space benadrukt het belang van een veilig les- en leerklimaat. Studenten ervaren dat ze zichzelf mogen zijn en vrijuit mogen spreken. Hierdoor voelen ze zich gehoord, gewaardeerd en veilig. Docenten ervaren een respectvolle ruimte waarin open dialoog, leren en vakinhoud centraal staan. In een brave space is er naast de veilige ruimte, ook ruimte om moeilijkere gesprekken aan te gaan, in respectvolle interactie met mensen die er (eventueel) een andere kijk op nahouden. In een brave space is het oké om het met elkaar oneens te zijn. Er wordt gebouwd op **open dialoog en vrije oordeelsvorming**. Uitgangspunt is dat studenten groeien door uit de eigen bubbel en comfortzone te worden gehaald.

Een inclusief lesklimaat bouwt op gedeelde verantwoordelijkheid. Studenten en docenten worden uitgedaagd om kritisch na te denken over de eigen standpunten, denkkaders en zienswijzen. Ze krijgen inzicht in zowel sterktes als zwaktes van **diverse perspectieven en handelingswijzen**. Een inclusief lesklimaat vraagt van lesgevers dat ze doelgericht afwisselen tussen **doceren** (binnenbrengen van nieuwe kenniskaders en vragen, vertrekkende van de eigen expertise) en **faciliteren** (het mogelijk maken van een 'supportive peer culture' tussen studenten onderling waarbij zij spreken vanuit hun kennis en ervaringen).

REFLECTIEVRAGEN

Hoe tracht jij een **veilige en moedige leeromgeving** te creëren? Neem je de tijd om je studenten te leren kennen? Biedt je hen de kans om elkaar te leren kennen? Benader je hen vanuit een *'whole-persons-perspectief'* of zijn het 'gewoon studenten'? Wat deel jij wel en niet over jouw persoonlijke/ professionele achtergrond? Vind jij het OK om je kwetsbaar of feilbaar op te stellen? Vind je het OK als studenten dat doen?

Is er ruimte voor de **inbreng van studenten** tijdens de les? Vraag je soms aan studenten welke onderwerpen ze relevant vinden? Voelen studenten zich comfortabel om vragen te stellen/ perspectieven te delen? Kijk je erop toe dat alle studenten de kans krijgen om zich te uiten, zich gehoord en gerespecteerd te voelen?

In welke mate worden er linken gelegd met maatschappelijke ontwikkelingen en diversiteitsthema's tijdens jouw les? Worden er ook meer **moeilijke of gevoelige thema's** besproken? Behandel je bepaalde thema's bewust (niet) tijdens de lessenreeks? Op welke manier verklaar en contextualiseer je deze keuzes?

Hoe ga je in je vak aan de slag met **diverse meningen, overtuigingen, ervaringen**? Op welke manier worden **stereotype denkbeelden en beperkende overtuigingen** blootgelegd? Heb je oog voor vormen en ervaring van micro-agressie en micro-kwetsingen? Hoe probeer jij niet-oordelende, open gesprekken te stimuleren?

Op welke manier ben je **bereikbaar** voor de studenten (via e-mail, tijdens de pauze, na de les, spreekuur...)? Vraag je regelmatig of studenten mee zijn met de leerstof? Sta je open voor feedback van studenten over je manier van lesgeven, je lesmaterialen en evaluatiemethoden?

MOGELIJKE INTERVENTIES

Stel een **afsprakenkader** op aan het begin van de lessenreeks of gespreksregels bij een debat/gesprekstafel/discussieronde (op een respectvolle manier communiceren, elkaar laten uitspreken, ruimte laten voor de mening van iemand anders, ...). Je kunt dit afsprakenkader ook samen met de studenten opstellen. Benadruk aan het begin van de lessenreeks de waarde van diverse perspectieven. Maak duidelijk dat deze perspectieven aan bod mogen komen en dat je openstaat voor suggesties van studenten.

Leer je studenten kennen, geef ze tijd om te groeien en creëer kansen voor **inspraak**: pols naar eerdere ervaringen, hun verwachtingen, vragen, voorkeuren voor onderwerpen, ... en speel hierop in. Moedig studenten aan om hun mening te delen. In een zeer grote groep is dit voor sommige studenten misschien een te grote stap. Laat studenten daarom soms ook in kleinere groepjes werken of verken formats zoals fishbowl en silent ideation.

Bouw momenten van **dialogoog en discussie in met/tussen je studenten**.

Voorbeelden: groepswork, socratische gesprekken, simulaties, rollenspel, ... Laat studenten voorafgaand zelf gespreksregels opstellen. Reageer op vormen van uitsluiting of marginalisering, bijvoorbeeld door te zeggen: 'Laten we eens kijken welke perspectieven die veralgemening weglaat'. Of: 'Je beseft misschien niet hoe die woorden klinken, maar dit is wat ik hoor/voel wanneer je ze uitspreekt'.

Voorzie tijd/ruimte om **gevoelige thema's** te bespreken. Benoem ongemakkelijke momenten als zodanig, bijvoorbeeld: 'Dit onderwerp roept duidelijk ongemak op. Ik wil hier graag verder op doorgaan'. Of 'Ik voel veel emotie in de ruimte op dit moment. Laten we uitzoeken waarom dit onderwerp/deze opmerking zo'n impact heeft'.

Zorg voor correct maar ook **diversiteitsbewust taalgebruik** (spreek studenten bvb. aan met 'Beste studenten', eerder dan 'Dames en heren'). Vermijd **veralgemenende uitspraken en aannames** (bvb. in een huis wonen, door twee ouders opgevoerd worden, regelmatig op vakantie gaan, enz.). Je kan zinnen gebruiken als 'Voor degenen onder jullie die in een vliegtuig hebben gezeten' of 'Als je bent opgegroeid met broers en zussen waarmee je biologisch verwant bent...'. Dit kan helpen bij het normaliseren en de-stigmatiseren van diversiteit. Vermijd uitdrukkingen als 'Hier ga ik snel over, want dat is wel evident' of 'Zoals iedereen al weet...'. Studenten voor wie het toch nog niet gekend is, kunnen zich geremd voelen om vragen te stellen.

Hoe diversiteitsbewust is mijn vak / onze opleiding?

Op welke manier wordt diversiteit weerspiegeld en/of erkend in de mensen, activiteiten, materialen en afspraken waar wij mee werken?

MENSEN

ACTIVITEITEN

MATERIALEN

AFSPRAKEN

AAN DE SLAG

1. Neem eerst even de tijd om ideeën te verzamelen. Schrijf ze individueel neer op post-its.
2. Breng de verschillende standpunten en ervaringen samen. Orden de post-its in overkoepelende thema's.
3. Analyseer: Waar gaat het goed, wat moet beter? Waar ontbreekt het ons aan informatie, wat kunnen we doen om die blinde vlekken weg te werken?

PERSOONLIJKE NOTITIES

Hoe diversiteitsbewust is mijn vak / onze opleiding?

Wat doe ik / doen we vandaag al goed? Wat kan beter? Hoe ga ik / gaan we hier doelgericht mee verder? Welke stappen kan ik / kunnen we zetten?

Wat doen we vandaag al goed?

Wat zou moeten worden verbeterd?

AAN DE SLAG

1. Maak een beginsituatie-analyse: Wat doen we vandaag al goed, wat zou er moeten worden verbeterd?
2. Neem eerst even de tijd om ideeën te verzamelen. Schrijf ze individueel neer op post-its.
3. Ga in gesprek: Breng de verschillende standpunten en ervaringen samen. Orden de post-its in overkoepelende thema's. Waarmee willen we verder?

PERSOONLIJKE NOTITIES

Hoe diversiteitsbewust is mijn vak / onze opleiding?

Waar moet(en)/wil(len) ik/we aan vasthouden, wat kan/moet beter, wat moet(en) ik/we opstarten en waar moet(en) we/ik mee ophouden indien we het curriculum meer inclusief willen maken?

BLIJVEN DOEN
(KEEP)

VERBETEREN
(IMPROVE)

BEGINNEN
(START)

STOPPEN
(STOP)

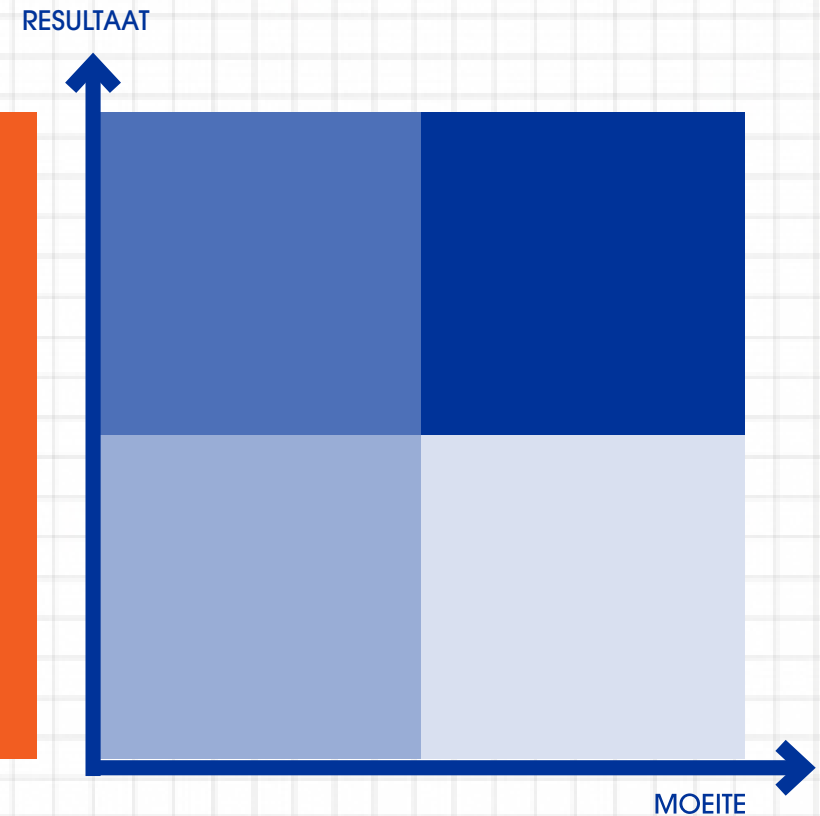
AAN DE SLAG

1. Maak een beginsituatie-analyse: Wat doen we vandaag al goed, wat zou er moeten worden verbeterd?
2. Neem eerst even de tijd om individueel ideeën neer te schrijven. Schrijf ze neer op post-its. En hang ze op de flappen.
3. Ga in gesprek: Breng de verschillende standpunten en ervaringen samen. Orden de post-its in overkoepelende thema's. Waarmee willen we verder?

PERSOONLIJKE NOTITIES

Hoe diversiteitsbewust is mijn vak / onze opleiding?

Hoe kunnen we dit doelgericht verbeteren? Waarmee behalen we het makkelijkst resultaat?
Wat zal meer moeite vergen?

AAN DE SLAG

1. Maak een olijsting van mogelijke verbeterinterventies/initiatieven. Doe dit eerst even individueel. Schrijf je ideeën neer op post-its.
2. Ga in gesprek en organiseer de verschillende acties: waarmee boeken we snel resultaat, wat vraagt meer moeite?
3. Prioriteer. Waar zitten de quick wins? Waar zetten we als eerste op in? Wat houden we voor later?

PERSOONLIJKE NOTITIES

Hoe diversiteitsbewust is mijn vak / onze opleiding?

Waarvan zou ik nog wat kunnen spijkeren? Welke interventies breng ik al in praktijk? Waarvan wil ik nog meer aandacht besteden?

Wat doe ik vandaag al goed? Onderbouw!

Waarvan zou ik willen werken? Onderbouw!

ITEM 1: _____

1 2 3 4 5

ITEM 2: _____

1 2 3 4 5

ITEM 3: _____

1 2 3 4 5

ITEM 4: _____

1 2 3 4 5

ITEM 1: _____

1 2 3 4 5

ITEM 2: _____

1 2 3 4 5

ITEM 3: _____

1 2 3 4 5

ITEM 4: _____

1 2 3 4 5

AAN DE SLAG

1. Lees door de infofiche waar jij/jullie mee aan de slag wil(len).
2. Maak een individuele beginsituatie-analyse: wat doe ik vandaag al goed, waarvan zou ik willen werken?
3. Ga in gesprek met je collega's: komen we tot eenzelfde resultaat, waarin verschillen we van mening/visie, waarover zijn we het eens, en waarmee willen we verder?

PERSOONLIJKE NOTITIES

CURRICULUM

In de meest strikte betekenis, kan het curriculum begrepen worden als het 'leerplan', het omvat de materialen, activiteiten, mensen, doelen, evaluatiecriteria die het leerproces (bege) leiden.

CURRICULUM-CO-CREATIE

Co-creatie van het curriculum kan op diverse manieren worden gerealiseerd: door studenten (i) voorbeelden te laten geven, (ii) de lesinhoud aan het eigen referentiekader te laten koppelen, (iii) de mogelijkheid te geven om voor een bepaald onderwerp of bepaalde teksten te kiezen, (iv) suggesties van studenten te verwerken in curriculum design.

DEKOLONISATIE

Mensen met een migratie-origine zien parallellen tussen het koloniale verleden en hun hedendaagse ervaringen met discriminatie en racisme. Dekolonisatie wordt tegenwoordig vaak gebruikt om te verwijzen naar het proces gericht op het bevragen en opheffen van specifieke denkkaders en attitudes met wortels of banden in het koloniale verleden. Voor het curriculum betekent dit bijvoorbeeld het integreren van niet-westerse kennis en perspectieven.

DIVERSITEIT

Diversiteit betekent verscheidenheid en verwijst naar alle mogelijke aspecten waarop mensen en groepen van mensen van elkaar verschillen. Het gaat hierbij om zowel zichtbare verschillen, bijvoorbeeld leeftijd, gender, huidskleur, een lichamelijke

beperking, als onzichtbare verschillen zoals cultuur, taal, religie, seksuele voorkeur of politieke overtuiging. Deze verschillen bepalen mee je sociale positie in de maatschappij. Maar je bent natuurlijk niet alleen het ene of het andere (zie ook intersectionaliteit en inclusie).

DIVERSITEITSRESPONSIEF

Diversiteitsresponsief werken houdt in dat er rekening gehouden wordt met groepskenmerken die kwetsbaarheid vergroten.

EXPLICIET CURRICULUM

Het expliciet curriculum verwijst naar de officiële en expliciete leerplanning en cursusmaterialen die ter beschikking worden gesteld aan studenten.

GENERATIESTUDENT

Een generatiestudent is een student die zich, in een bepaald academiejaar, voor het eerst inschrijft met een diplomacontract in het Vlaams hoger onderwijs.

HANDELINGSVERLEGENHEID

Handelingsverlegenheid komt voort uit aarzelingen, soms onvermogen om (nog) adequaat te handelen, rekening houdende met persoonsgebonden en/of groepsgeen noden.

IMPLICIT BIAS

Implicit bias is een term die wijst op onbewuste vooroordelen: associaties en voorkeuren (of aversies) die van invloed zijn op denken en handelen, zonder zich ervan bewust te zijn.

INCLUSIE

De term inclusie verwijst naar het proces van aanvaarding en maatschappelijke insluiting op basis van gelijkwaardige rechten en plichten. Inclusie staat tegenover uitsluiting en discriminatie. Inclusie zegt m.a.w. iets over hoe we met diversiteit omgaan: het is mensen werkelijk betrekken, insluiten, opnemen in de groep.

INTERSECTIONALITEIT

Intersectionaliteit wijst op de interactie tussen diverse elementen van diversiteit en de manier waarop verschillende vormen van discriminatie elkaar versterken en begrepen moeten worden in relatie tot elkaar. Je maatschappelijke positie wordt immers bepaald door verschillende betekenisgevers, zoals gender, maar ook nationaliteit, etniciteit, klasse, religie, leeftijd, seksualiteit, enzovoort. Al deze factoren beïnvloeden en versterken elkaar, waardoor unieke ervaringen van discriminatie of privilege ontstaan.

KLEURENBLIND

Kleurenblind zijn praktijken waarin de invloed van kleur, etniciteit en culturele achtergronden, op sociale groepen en interacties, individuele kansen en handelingen, niet in rekening worden gebracht.

Een kleurenblind beleid bijvoorbeeld vertrekt van het idee van gelijke behandeling en gaat ervan uit dat de beste manier om gelijkheid te bereiken is om geen enkel onderscheid te maken op basis van ras of etniciteit in het beleid. De tegenpool hiervan is een kleurenbewust beleid: er wordt rekening gehouden met ras en etniciteit als sociaal relevante categorieën.

MICRO-AGRESSIE

Micro-agressies zijn alledaagse uitspraken, vragen en handelingen die op subtiele (en vaak onbewuste) wijze mensen van kleur beledigen en discrimineren. Ze zijn schadelijk omdat ze negatieve stereotypen, vormen van uitsluiting of marginalisering in stand houden.

MICRO-KWETSUUR

Meer subtiele en minder tastbare vormen van racisme noemen we microkwetsingen. Ze hebben- soms ongewild en onbewust- een negatieve invloed op hoe deze mensen naar zichzelf kijken, hoe ze zich ontwikkelen, opstellen en gedragen.

NORMATIVITEIT

Normatief zijn houdt in dat je een persoonlijke zienswijze, mening of norm oplegt of voorstelt aan een ander als alom aanvaarde (geschreven of ongeschreven) richtlijn of regel.

NUL-CURRICULUM

Het nul-curriculum wijst naar onderwerpen, standpunten en thema's die niet expliciet worden behandeld binnen de context van een vak of opleiding.

ONGELIJKHEIDSPRAKTIJEN

Ongelijkheidspraktijken zijn handelingen, procedures en afspraken die (structurele) ongelijkheid of vormen van uitsluiting produceren of deze in stand houden, langs lijnen van bijvoorbeeld gender, etniciteit, sociale klasse, seksualiteit of functiebeperking.

POSITIONALITEIT

Het begrip positionaliteit heeft zijn wortels in de sociale en culturele antropologie en verwijst naar de plaats die een persoon

heeft in een sociale groep, organisatie of in de maatschappij, en de manier waarop dit van invloed is op het persoonlijk denken en handelen.

REDELIJKE FLEXIBILITEIT (ReFlex)

Het treffen van redelijke aanpassingen voor studenten opdat deze vanuit een gelijkwaardige startpositie hun studies kunnen volbrengen. Dit kunnen aanpassingen zijn die verband houden met het bijwonen van lessen, het afleggen van examens, het gebruik maken van hulpmiddelen, etc.

SENSE OF BELONGING

Sense of belonging (gevoel van verbondenheid) verwijst naar het gevoel van waardering, erkenning, inclusie en steun die studenten ervaren in hun leeromgeving en het gevoel dat ze wezenlijk onderdeel zijn van de onderwijs(leer) gemeenschap.

SOCIO-ECONOMISCHE STATUS (SES)

Plaats op de maatschappelijke ladder in termen van sociaal en economisch kapitaal. Dit wordt bepaald door indicatoren zoals opleidingsniveau, beroep en/of inkomen, etc.

STEREOTYPEN

Stereotypen zijn vaste veralgemenende beelden of karakterisering- clichés- over eigenschappen, gedragingen, beweegredenen van mensen die deel uitmaken van een specifieke sociale groep (religieus, talig, economisch, politiek, etc.).

SUPPORTIVE PEERS

Bij *peer support* gebruiken mensen hun eigen ervaringen om elkaar te helpen. Er zijn

verschillende soorten peer support, maar ze zijn allemaal bedoeld om mensen met gedeelde ervaringen samen te brengen om elkaar te steunen.

UNIVERSAL DESIGN FOR LEARNING (UDL)

Universeel ontwerp zet in op het ontwerpen van onderwijs, leermaterialen, omgevingen en diensten die van bij de start tegemoetkomen aan de behoeften van zoveel mogelijk verschillende studenten en niet zozeer een welbepaalde groep, zodat alle studenten kunnen participeren en optimale leerkanalen krijgen.

VERBORGEN CURRICULUM

Verwijst naar de waarden en normen die vervat zitten in het lesmateriaal en-praktijk. Ook verwijst de term naar de ongeschreven, onofficiële en vaak onbedoelde 'lessen', waarden en perspectieven die aan bod komen in het curriculum en de lespraktijk. Het verborgen curriculum maakt officieel geen deel uit van het expliciete curriculum, maar wordt wel degelijk aan de studenten meegegeven.

WERELDBEELD

De manier waarop je denkt over de wereld, hoe die eruitziet of eruit zou moeten zien.

WOKE

Woke is een term uit de Afrikaans-Amerikaanse cultuur en verwijst naar het bewustzijn rond en de erkenning van de racismeproblematiek en sociaal onrecht jegens minderheden in de samenleving. Ondertussen is het een gecontesteerd containerbegrip.

leeslijst

Literatuur die diende als inspiratie voor het ontwikkelen van de Yes We Scan-toolkit:

Agirdag, O. (2020). *Onderwijs in een gekleurde samenleving*. Berchem: EPO.

Asamoah, C. (2019-2020). *Diversiteit in het curriculum: Naar een inclusief curriculum* [Report]. Vrije Universiteit Brussel.

Banks, J. A. (2016). *Cultural Diversity and Education*. New York: Routledge.

Biesta, G. J. J. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs*. Culemborg: Phronese.

Biesta, G. J. J. (2022). *Wereldgericht onderwijs: Een visie voor vandaag*. Culemborg: Phronese.

Bovill, C. (2020). *Co-Creation in Learning and Teaching: The Case for a Whole-Class Approach in Higher Education*. *Higher Education*, 79, 1023-1037.

Brantmeier, E., Broscheid, A., & Moore C. S. (2017). *Inclusion By Design: Survey Your Syllabus and Course Design* [Worksheet]. <https://drive.google.com/file/d/0B0ulz5eHbjYdmY0eF9ablRRcHM/view?resourcekey=0-30TtSr52lg9e7RXqpLLE2A>

Colak, F. Z., Van Praag, L., & Nicaise, I. (2020). 'Oh, this is really great work - especially for a Turk': A Critical Race Theory Analysis of Turkish Belgian Students' Discrimination Experiences, Race Ethnicity and Education, 26(5), 623-641.

Consuegra, E., & Cincinnato, S. (2020). *Omgaan met diversiteit in het hoger onderwijs: Inleiding op themanummer Omgaan met diversiteit in het hoger onderwijs*. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, 37(4), 2-11.

Cots, J., Lasagabaster, D., & Garrett, P. (2012). *Multilingual Policies and Practices of Universities in Three Bilingual Regions in Europe*. *International Journal of the Sociology of Language*, 216, 7-32.

Crosling, G., Heagney, M., & Thomas, L. (2009). *Improving Student Retention in Higher Education: Improving Teaching and Learning*. *Australian Universities' Review*, 51(2), 9-18.

Decolonising SOAS Working Group. (2018). *Decolonising SOAS Learning and Teaching Toolkit for Programme and Module Convenors* [Toolkit]. <https://blogs.soas.ac.uk/decolonisingsoas/files/2018/10/Decolonising-SOAS-Learning-and-Teaching-Toolkit-AB.pdf>

De Marree, J., Moriau, L., Morel, C., Tassone, V., Aleknavičienė, A., Azevedo, C., & Eppink, H. (2020). *Handbook: How to Embed CERL into Your Institution*. Brussels: Vrije Universiteit Brussel.

Essanhaji, Z., & van den Brink, M. (2021). *Naar het inclusiever (her)maken van het hoger onderwijs: Een review naar gelijkheidspraktijken*. *Tijdschrift Sociologie*, 2, 173-212.

ExpertiseCentrum Hoger Onderwijs- Universiteit Antwerpen. (2020). *Positive vibration, yeah! Een positief klasklimaat*. <https://medialibrary.uantwerpen.be/files/53980/a7573dd5-af21-4ca0-bc4c-501e1bfbce5e.pdf>

ExpertiseCentrum Hoger Onderwijs- Universiteit Antwerpen. (2022). *Diversiteitsensitief lesgeven*. <https://medialibrary.uantwerpen.be/files/53980/0b34ffd7-07a7-4a2b-9d1a-bbc64973005b.pdf>

ExpertiseCentrum Hoger Onderwijs- Universiteit Antwerpen. (2022). *Lesgeven in een interculturele context: Mogelijke valkuilen en tips*. <https://medialibrary.uantwerpen.be/files/53980/27e0c57c-9de8-45c9-b3ac-19f92c3feead.pdf>

Gamrat, C. (2020, February 6). *Inclusive Teaching and Course Design*. EDUCAUSE Review. <https://er.educause.edu/blogs/2020/2/inclusive-teaching-and-course-design>

Garibay, J. C. (2015). *Creating a Positive Classroom Climate for Diversity: Why the Classroom Climate Is Important for Learning*. Los Angeles: UCLA Diversity & Faculty Development.

Geldof, D. (2013). *Superdiversiteit: Hoe migratie onze samenleving verandert*. Leuven: ACCO

Gheysens, E., Coubergs, C., Griful-Freixenet, J., Engels, N., & Struyven, K. (2022). *Differentiated Instruction: The Diversity of Teachers' Philosophy and Praxis to Adapt Teaching to Students' interests, Readiness and Learning Profiles*. *International Journal of Inclusive Education*, 26(14), 1383-1400.

Kavadias, D., Spruyt, B., Engels, N., & Van Cappel, G. (Eds.) (2022). *Zinnekes zijn Debest: Diversiteit aan het werk bij Brusselse jongeren vandaag*. Brussels: ASP / VUBPRESS.

Meurs, P. (2021). *Democratie en educatie, over burgerschap en maatschappelijke verandering*. Brussels: ASP / VUBPRESS.
Moriau, L., & Mostmans, L. (2023). *Pleidooi voor radicale meerstemmigheid*. *Thema Hoger Onderwijs*, 30(2), 21-25.

Pulinx, R., Schrooten, M., & Emmers, E. (Eds.) (2021). *Diversiteit in het hoger onderwijs*. Brussels: ASP.

Sierens, S., & Van Avermaet, P. (2015, July 8-10). *Inequality, inequity and language in education: There are no simple recipes!* [Conference paper]. Transatlantic Forum on Inclusive Early Years 6th meeting, Washington, DC, United States.

Song, S. (2021, September 23). *Hoe dekoloniseer je het curriculum? Drie lessen uit de praktijk* [Essay]. Bij Nader Inzien. <https://bijnaderinzien.com/2021/09/23/hoe-dekoloniseer-je-het-curriculum-drie-lessen-uit-de-praktijk/>

Spencer-Oatey, H., & Stadler, S. (2009). *The Global People Competency Framework: Competencies for Effective Intercultural Interaction*. Coventry: University of Warwick.

Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs- SIHO (s.d.). *Leidraad universeel ontwerp*. <https://www.siho.be/nl/publicaties/leidraad-universeel-ontwerp>

Strijbos, J. R., Rector, R., & Celep, H. (2006). *Openheid voor diversiteit in de lerarenopleiding: Hoe verscheidenheid een rijkdom kan worden*. VELON Tijdschrift voor Lerarenopleiders, 27(4), 32-39.

Surmont, J., Roebben, K., Vaesen, J., Brusselmans, M., & Verdoodt, M. (2023). *How to Queer Your (English) Class*. In F. J. Palacios-Hidalgo, & C. A. Huertas-Abril (Eds.), *Promoting Inclusive Education Through the Integration of LGBTIQ+ Issues in the Classroom* (pp. 305-327). IGI Global.

Thomas, L. (2016). *Developing Inclusive Learning to Improve the Engagement, Belonging, Retention, and Success of Students from Diverse Groups*. In M. Shah, A. Bennett, & E. Southgate (Eds.), *Widening Higher Education Participation* (pp. 135-159). Oxford: Chandos.

Universiteit Gent. (2023, September 27). *Diversiteitssensitief lesgeven: Hoe doe je dat in de praktijk?* <https://www.onderwijstips.ugent.be/nl/tips/diversiteit-lesgeven/>

Universiteit Leiden. (2017). *Teachers' Tales: On the Road to Inclusive Teaching*. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/diversiteit/boekje-teachers-tales-webversie.pdf>

Universiteit Utrecht. (2022, February 22). *Wetenschappers pleiten voor dekolonisatie van onderzoek en curriculum* [Press release]. <https://www.uu.nl/in-de-media/wetenschappers-pleiten-voor-dekolonisatie-van-onderzoek-en-curriculum>

University College London. (2020, April 27). *Inclusive teaching, learning and assessment*. UCL Arena Centre. <https://www.ucl.ac.uk/teaching-learning/publications/2020/apr/inclusive-teaching-learning-and-assessment>

University of Plymouth (s.d.). *How can I be more inclusive? A list of tips and advice videos for academic staff about fostering inclusive teaching and learning environments*. <https://www.plymouth.ac.uk/about-us/teaching-and-learning/inclusivity/how-can-i-be-more-inclusive>

University of Plymouth. (2014). *7 Steps to: Inclusive Assessment. Educational Development Teaching and Learning*. https://www.plymouth.ac.uk/uploads/production/document/path/2/2401/7_Steps_to_Inclusive_Assessment.pdf

Van den Bogert, K., Linders, E., & Sanches, N. (2019). *Toolbox Diversity in Education* [Toolkit]. Universiteit Utrecht. https://teaching-and-learning-collection.sites.uu.nl/knowledge_item/toolbox-diversity-in-education/

Vlaamse Interuniversitaire Raad- VLIR. (2018). *Gelijke Kansen en Diversiteit 2014–2018: Het gelijkemansrapport van de Vlaamse universiteiten*. Brussel: Vlaamse Interuniversitaire Raad.

Vrije Universiteit Brussel. (2023, September 14). *Inclusief onderwijs*. https://vub.sharepoint.com/sites/PUB_OWSZ/Onderwijsondersteuning/SitePages/Inclusief-onderwijs.aspx

Vrije Universiteit Brussel. (2023, May 10). *ReFlex*. https://vub.sharepoint.com/sites/PUB_OWSZ/Onderwijsondersteuning/SitePages/ReFlex.aspx

YES WE SCAN